

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԱՐԵՎԱԿԱՆ

«ՀԱՄՃԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵԼՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄԱՋՔԵՐ

Անվճար

Հեմիլ Արտւ

Համշենցիները և համշենականությունը վերջին տարիներին գտնվում են ավելի ակնհայտ սոցիալական և քաղաքական հետարքրության կիզակետում։ Համշենցիների թեմայով տարվող քննարկումների և արվող հրապարակումների համայնացնումն դրա ցուցանիշներից մեկն է։ Թվում է՝ «Համշենի գաղտնիքը», չնայած այդ բոլոր բանավեճերին և հրապարակումներին, ներևս չի բացահայտվել։ Ովքե՞ր են համշենցիները։ Արդյո՞ք դա մի անվանում է, որ տրվել է Ոլգեի Հենջին և Չամբիենջին բնակավայրերում ապրողներին, այնտեղացի եղողներին, թե՞ տարբեր էրնիկ ինքնություն է, որը վերագրվում է ոչ թե ի սկզբան նահմեդական եղած, այլ՝ հետագայում իվալմացած հայերին, որն արտահայտում է հայերենի բարբառներից մեկը համշերվող համշեներեն խոսղոներին։ Իսկ գուցե այս անենը միասին։ Նրանց ծագումը թուրքակա՞ն է, թե՞ հայկական։ Եթե նրանք թուրքեր են, ապա ինչո՞ւ են հայորդակցում հայերենի բարբառներից մեկով։ Իսկ եթե հայեր են, ինչո՞ւ է նրանց ինքնանվանումը համշենցի։ Ինչպիսի կապ/տարբերություն կա Խոպայի և Ոլգեի համշենցիների միջև։ Ինչո՞ւ և Ե՞րբ, որտեղի՞ց են եկել համշենցիները և ո՞ւր են գնացել։ Այն փաստը, որ մինչ այժմ հնարավոր չի եղել այս հարցերին ոչ մի պարզորոշ պատասխան տալ, շահարկումների տեղիք տվող մթնոլորտ է ապահովում։ Սույն համառոտ աշխատությունը պետք է նախաբան համարվի՝ համշենցիների շուրջ կատարվող ուսումնասիրությունների և քննարկումների համար թեմայի սահմանները և համապատասխան խնդիրները մեջտեղ բերելու առումով։

Ներկայում Արևելասկնօվյան շրջանի Արդյուն, Ոհցե, Տրավախոն նահանգների բազմաթիվ գավառներում, նաև այնպիսի նահանգներում, ինչպիսիք են Եղբուռնք, Խզմիթը, Քոչարելին, առկա են իրենց համշենցի անվանողների բնակվայրեր։ Ըստ հանրապես ընդունված է Թուրքիայում ապրող համշենցիներին աշխարհազորության բաժանել երկու հատվածի՝ Արևելյան Համշենի և Արևմտյան Համշենի բնակչութեր։ Արևելյան Համշենը բաղկացած է Արդյունի Խոտպա և Բրյոչկա գավառներում գտնվող համշենական գյուղերից։ Սովորաբար ենթադրվում է, որ Արևմտյան Համշենն ընդգրկում է Ոհցե նահանգի Չամլըհենշին, Հենշին, Փազար, Իրգոներե, Չայելի և Ֆըռոդը գավառների համշենական գյուղերը։ Ենթադրվում է, որ այս աշխարհազորական բաժանումը միևնույն ժամանակ արտահայտում է Լեզվական առումով մշակութային տարրերություն։¹ Այն դեպքում, եռ Արևմտյան Համշենում թուրքերն են խոտում, Արևելյան Համշենի համշենցիներով հաղորդակցում են երկու լեզուներով՝ թուրքերենով և «Հոնշեցմա-համշեներեն» (համշենակ-Ալպունքի խմբ)։ Կոչվող արևմտահանետնի մի խոսմածուով։²

ՈՎՔԵ՞Ր ԵՆ ՀԱՄԵՆՑԻՆԵՐԸ, ՈՐՏԵՂԻ՞Ց
ԵՆ ԵԿԵԼ, ՈՒ՞Ր ԵՆ ԳՆՈՒՄ

կանին իրթին է թվում համշենցիների ինքնությունը միակողմանի (միայն եթիկ, միայն մշակութային կամ միայն աշխարհագործեն) սահմանելը: Ուստասահմանում ապրող քրիստոնյա համշենցիներն իրենց ընդունում են որպես համշենահայեր: Այնինչ համշենցիների մյուս խմբերը չեն կարողանում միևնույն հստակությամբ իրենց բնորոշել: «Համշենական ինքնության սահմանման հարցում հանդիպող ամենաէական դժվարությունը կապված է լեզվի հետ: Լեզուն կարևոր միջոց է՝ որևէ ինքնություն բնորոշելու տեսանկյունից, որովհետև որևէ լեզվի առկայությունը պահանջում է էթնիկական ինքնության սահմանման ժամանակ օգտագործվող մյուս միջոցների՝ համատեղ պատմության, միասնական հայրենիքի և այլնի առկայությունը».⁴ Ներկայում արևմտյան համշենցիներից բացի մյուս բոլոր համշենցիներն առօրյա կյանքում կիրառում են հոնչեցմա/համշեներեն լեզուն: «Համշեներեն՝ հայերենի բարբառներից մեկը լինելն ընդունված փաստ է՝ այս ոլորտում ուսումնասիրություններ կատարած լեզվաբանների կողմից,⁵ իսկ արևմտյան համշենցիները համշեներենով շատ քիչ բառեր գիտեն, որոնք հիմնականում վերաբերում են տեղանքին, կենցաղային իրերին, բուսական աշխարհին և այլն: Որոշ ուսումնասիրողներ⁶ թեև Արևմտյան Համշենում բնակվողների թուրքերենում հայտնագործում են համշեներենից անցած փոխարյալ բառեր, սակայն անդուն են, թե դրանք մնացել են տվյալ շրջանում բնակված հայերից, և որ համշեներենը երբեք չի եղել արևմտյան համշենցիների մայրենի լեզուն: Մյուս կողմից՝ որոշ ուսումնասիրողներ ել⁷ ենթադրում են, թե համշեներենը խոսվել է նաև Արևմտյան Համշենում, սակայն ներկայում լիովին մոռացվել: Թեև Խոսակի համշենցիներին հաջողվել է պահպանել համշեներենը, Ոիզեի համշենցիների կողմից սույն լեզուն «մոռացված» լինելու վերաբերյալ վարկածը էական խնդիր է՝ կարուտ մեկնաբանության:⁸ Մյուս կողմից՝ արևկա է հետևյալ հարցը, որին երկու դեպքում էլ պետք է ի սկզբանե պատասխան տուի, սակայն ապա ձիշտ կիխի այն, որ «արևմտյան կամ Ոիզեի համշենցիների» մի մասը ոչ միայն «մոռացել է» համշեներենը, այլ երբեք չի իմացել, քանզի պատմությունից տեղյակ ենք, որ օսմանյան տիրապետության ժամանակաշրջանում այս տեղանքում բազմաթիվ մուսուլման ընտանիքներ են բնակեցվել: Օսմանյան կայսրության հետունքից շրջանում ակտիվացած հյումագման ժամանակ և դրանից հետո՝ Հայոց ցեղասպանության ընթացքում, հայերից դատարկված վայրերում շատ ընտանիքներ են բնակեցվել՝ գաղթականների վերաբնակեցման քաղաքականության շրջանակներում: Բացի այդ՝ հայտնի է, որ ավելի շուտ և ներկայում այստեղ լազեր և այլ տեղացի ու կովկասցի գաղթական ժողովուրդների ներկայացուցիչ ընտանիքներ էլ են ապրել:⁹ Հետևաբար դժվար է թվում համշենական ինքնության այնպիսի սահմանումը, որը կներարի լեզվի կամ աշխարհագրության տեսանկյունից իրենց համշենցի համարողներին: Ալևկա են բազմաթիվ տարբերություններ՝ կրոնական, լեզվական, պատմական և այլ մշակութային տարբերի առունով: «Համշենականությունը, որպես էթնիկ ինքնություն, ընդգրկում է «արևմտյան կամ Ոիզեի բոլոր համշենցիներին»: Որպեսզի բացահայտենք, թե լազերենով հաղորդակցվող/լազերեն իմացող լազերից բացի, մնացած համշենաբնակչության (այսինքն՝ Չամլիինչինում և Հեմշինում ու մյուս գավառներում ապրողներից, այնտեղացիներից) ովեր են էթնիկ ինքնության տեսանկյունից համշենցի, ապա պետք է ստուգենք օսմանյան ժամանակաշրջանում այս կողմերում կատարված վերաբնակեցման մասին փաստաթղթերը և հրապարակենք ընտանիքների տոնինածառերը: Ուստասահմանական համշենցիների համար համշենականություն արդեն իսկ նշանակում է այնտեղացի լինել, այնտեղից ծագել, և նրանք դուրս են էթնիկ ծագման վերաբերյալ բանակեմերից, քանի որ իրենց որպես հայ են ընդունում և դավանում Հայ առարելական եկեղեցու հավատքը:

Գորդյան հանգույց. Խոպայի համշենցիները

Խնդրահարույց է նաև «արևմտյան համշենցիներ» կամ է «Ողեղի համշենցիներ» որակումը, հետևաբար՝ անհրաժեշտ է այն բացատրել: «Ողեղի համշենցիներ» սահմանումն ընդգրկում է հանրապետության հոչակնան հետ մեկտեղ երկու զավարի բաժանված Համշենի շրջանում ապրող և այնտեղացի եղող բոլոր բնակիչներին: Եթե համշենական ինքնուրույնը բնորոշելու լինենք լեզվի միջոցով,

տարրու Խոպայի համշենցիների դրույունը, որովհետև միայն Վերջիններս են համշեներեն կամ հայերեն խոսում (ի նկատի ունի՝ Թուրքիայի սահմաններում-Ակունքի լինք): Այդուհանդերձ, դեռևս որևէ բացահայտված տեղեկություն չկա առայն, թե որտեղից (գուցե Չամլիինեցմինից), ինչո՞ւ և ե՞րբ են նրանք Խոպա եկել: Թեև Խոպայի համշենցիները տարբերվող լեզվի, սպորույթների և ավանդույթների շնորհիվ ակնհայտորեն մի էթնիկական

◀—————
Նշի՞ տպակորություն են թողնում, սակայն նրանք այնքան չեն ուսումնասիրվել, որքան՝ Ոհգեի համշենցիները: Պետք է ուշադրություն դարձնել այն բանի վրա, որ Խոպայի համշենցիների մասին դաշտային աշխատանքներ իրականացրած «Քիյոյաշամ» հանդեսը¹⁰ է կատարել այս առումով: Հիշալ ամսագրում իրատարակված բանահյուսական նյութերն ու հոդվածները, ինչպես նաև՝ հարցազրույցները մեզ կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում Խոպայի համշենցիների վերաբերյալ:

Որևէ գրավոր աղբյուր չկա առ այն, թե երբ, ինչ պատճառներից ենթելով և որ ձանապարհով են Խոսա Եկեղ այստեղի համշենցիները: Նյութի Վերաբերյալ Վերջերս հավաքված բանավոր տեղեկությունները դեռևս շատ խորանալու հնարավորություն չեն տալիս նրանց նախկին բնակավայրերի Վերաբերյալ ուսումնասիրություն անելիս: Խոսայի գուղերում մեր կողմից կատարված ուսումնասիրության ընթացքում հնարավոր չի եղել հասու լինել բազմաթիվ ընտանիքների երրորդ-չորրորդ սերունդների պայտերի մասին տեղեկությունների (Խոսայի ամենամեծ համշենական գուղը եղող Բաշօրբայում գտնվել է օսմանյան ժամանակաշրջանին պատկանող 5 գերեզմանոց):

Տվյալ շրջանում 1640թ. շրջած է վկիյա Չելեքին հայտնել է, թե այստեղի բնակիչների մեծ մասը լազ է եղել, մի մասն է՝ հոյս։¹¹ Ֆահրեթթին Քրոգօլուուն, սուքան Սելիմ Ալեռի ժամանակաշրջանի «Տրապիզոն սանջակի մանրամասն գոյքամատյանների» (1516թ.) վրա հիմնվելով, հայտնում է, թե այդ տարիներին Խոպան եղել է Կրիավիին Ենթակա մի գուղակումբ (Նահիյե), և որ այս կողմերում բնակվող 23 քրիստոնյա «ռայաներ» որպես «մարդուս»¹² էին գրանցվել։¹³ Քըրոգօլուուն, «Տրապիզոն սանջակի մանրամասն գոյքամատյանների» վրա հիմնվելով, «Լազ գյուղախնքի Վերաբերյալ» նշում է, թե այն բարկացած է Եղել 35 գյուղերից, Արխավեն, Վիշեն, Խոպան, Մաքրիյալուն, Միսուփորամյան, Յաքովիին էլ ներառյալ։¹⁴ Ինչ Վերաբերում է «Բագորիթ Վիլայեթին», որը Զեքիթ Քորայի աշխատության մեջ նշվում է, թե Բաշորան է, ապա Քըրոգօլուուն, նույն փաստաթղթի վրա հիմնվելով՝ հաղորդում է. «Բագորիթ Վիլայեթը, որը մատյանում չի հիշատակվում, գտնվում է Խոպայի և այժմյան սահմանին մոտ Քեմալփաշայի (Մարդի-յալու) միջև. ընդհանուր թվով 5-ի հասնող գյուղերի (Բաշջոյ), Էսենքըր, Յոլիերե, Զավուչչու, Քոյունջուլար-Զեքիթ Քոդայ) եկամուտը թղոնվել է տեղացի քրիստոնյա «մարդուսներին»։¹⁵ Օրորուսի՝ «Արքայի պատճեն»

ւըներիմ»:¹⁵ Քըղզօղուուն, վերոհիշյալ փաստաթղթի վրա հիմնվելով, 1966թ. «Թուրքական բանահյուսության ուսումնասիրություններ» ամսագրում հրատարկված էր հոդվածում հետևյալ կերպ է ներկայացնում «Բազորիթ Վիլայեթի» գյուղերը. «1. Բազորիթ, բնակչությունը՝ քրիստոնյա, մարթուռների թիմար: 2. Լուխաբե, մարթուռների թիմար: 3. Էրչիդ, մարթուռների թիմար: 4. Շոխ-Խոբե, մարթուռների թիմար: 5. Արցս-Չինեն, մարթուռների թիմար: 6. Բախոն».¹⁶ Զերի քողարկադրություն է, թե Քենալիխաշան 1486թ. բաղկացած է եղել 47 տուն քրիստոնյաներից, և որպես Յազորիթ գավառակ անվանվող (Բաշղբա-Խոպա) կենտրոնում գտնվել են 68 տներ, բացի այդ՝ 1515թ. այդ կենտրոնը դեռ նոր է հիմնվել: Նոյն մատյանում նաև նշվում է, թե 1520թ. Յազորիթը (Բաշղբա) և Խսքելեն (Խոպա) գյուղախնքերի կենտրոններ են եղել, և որ Յազորիթը բաղկացած է եղել մեկ կենտրոնից ու 6 գյուղից, իսկ Խսքելեն (Խոպա)՝ մեկ և նենորոնից և 8 գյուղերից:¹⁷

պաս) ևս կստորևս լ 8 գլուխքնից:՝
Կերպնշալ տեղեկություններից պարզ
է դաշնում, որ 1515թ. նորաշեն մի գյուղ
հանդիսացող Բաշորայի բնակչները լա-
զեր ու հոյներ են եղել: Բանվոր պատ-
մության ուսումնավիրությունները ևս ամ-
րապնդում են այն տեղեկությունը, ըստ
որի՝ Բաշորայի տարածքները լազերից
են անցել համշենցիներին: Հայտնի է, որ
այսօր համշենցիներով բնակեցված որոշ
գյուղեր դեռ կրում են լազ տեղերի անու-
ները: Լազերեն են նաև որոշ համշենական

ՈՎՔԵ՞Ր ԵՆ ՀԱՄԵՆՑԻՆԵՐԸ, ՈՐՏԵՂԻ՞Ց ԵՆ ԵԿԵԼ, ՈՒՐ ԵՆ ԳՆՈՒՄ

ցույտերի անվանումներ (օրինակ՝ Յոլդերի նախկին անվանումը Ժուրվիջիշ է ողը (լազերեն) նշանակում է «Երկու եղբայր»): Նմանապես հնարավոր չէ պնդել թե հավաստի տեղեկություններ կան համար շենքիների՝ դեպի Խոսա զարդի ժամանակաշրջանի վերաբերյալ։ Համշենցիների վերաբերյալ կատարված պատմական ուսումնասիրությունները ևս ցույց են տպիսում որ հվանացման գործընթացի ժամանակ Համշենից արտագաղթը եղել է դեպի արևմտութեք։

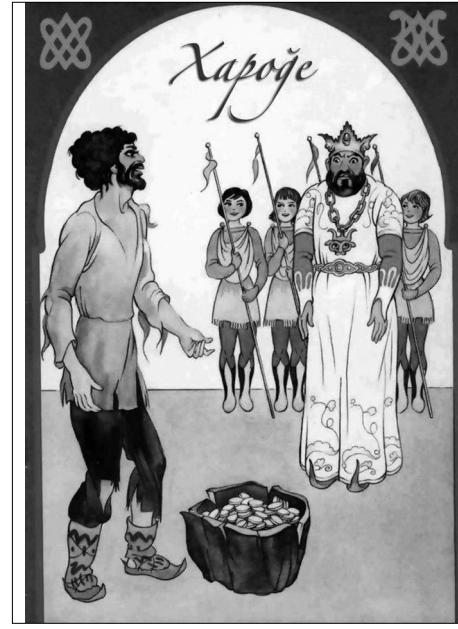
Կարելի է ենթադրել, որ համշենցիներն իւլամի ազդեցության տակ են ընկել 15-րդ դարից սկսած, երբ Տրավիզոնից մինչև արևելասկովյան բոլոր շրջաններն անցել են Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ, սակայն սույն գործընթացի վերաբերյալ բավարար տեղեկություններ չկան։ Ընդհանուր կարծիքի համաձայն հվանացման գործընթացն ավարտվել է 18-րդ դարի կեսերին, իսկ քրիստոնական նախընտրածները տարածվել են Սև ծովի առափնյա քաղաքներում, իհմնականում՝ Տրավիզոնում։¹⁸

Համշենցիների հսկամացման գործընթացի վերաբերյալ ոչ Վաղ անցյալում մի կարևոր փաստաթուղթ է հրապարակվել Սերգեյ Վարդանյանի կողմից:¹⁹ Վենետիկի կի Մխիթարյան միաբանության անդամների կողմէու վարդապետ Սեհերյանն իր ինքնակենսագրական գրքում պատմում է Համշենում գտնվող Խևակ գյուղի իր այցի և այնտեղ իր հետ պատահածների մասին: «... արի ընդ իս զՏէր Պետրոսն զնորդնածայ Տէր Աւետիսն և զհամշէնցի Տէր Սերոբէն և չոգայ ի Համամաշէն» Ի գիտն <ի գիտն> Խէվակ (...): ...և մինչ մտաք ի գիտն, արը և կանայք գեղջոն, որք թուրքացեալք էին, յաջմէ և յահեկի համբուրդին զաջն իմ, ուր իշեվանեցաք ի տուն նորդնածայ Սերոբէն, որ ուներ հօրեղաբք, եւ չէն էին: Զարաջին ի տան սեղան կազմեցի եւ պատարագեցի եւ, Տէր Պետրոս և Տէր Աւետիս, և գային ի տան տաճկացեալք՝ տեսանել պատարագ Հարցի ընոսա թէ: Գո՞յ աստ եկեղեցի ասացին Այո՛, գոյ, բայց աւերակ է: Եւ մինչ տեսի զեկեղեցին դիրին էր կարկատել իսկոյն կարկատեցի, մաքրեցի հինգ վեց արամբք. և ապա զանշարժ վէն սեղանոյն լուացի ջրով և գինեալ, քանզի օծեալ էր և դուռն փակեալ էր, ոչ ոք մտեալ կամ եկեալ էր, սորիս վասն օրինեցի և պատարագեցաք երեք քրյահանայք: Եւ տես դու, զի ուրացեալքն ի ժամ պատարագին լնուին գեկեղեցին...»²⁰

«Ան ծովն առաջ է շարժվում
Առաջ է շարժվում և կողք գնում
Համշենի հարսները
Իպամին գոհ են անում»:²¹

Այսօր Խոպայում և Քենալվաշայում կան բազում համշենական գյուղեր. Բաշտ-բա/Ղիգրա, Յոլեթերե/Ժյուլրիջի, Զավուշլո/Զավուշին, Քոյունջուլար/Զալունա, Էշտամաքայա/Արդալիա, Գյունեշլի/Ծաղիցա, Բայորի/Ջենիկը, Հենեթը/Գառճ, Փռնառ-

լը /Անչուրող, Քայա Քյոյսի/Ղալվաշի, Չամ
մուրոլու/Չանչաղան, Շանա, Ուչքարդեց
Քյուփիրյուցու, Օսմանիե, Քարաօսմանիթի
յե/Ղեցելան, Աքրերե/Չոլույութեթ, Քազիմի
յե/Վեյի Սարփի: Թեև համշենական բոլոր
գյուղերում մինյանց ազգակից ընտանիք
ներ/լոնիմեր են ապրում, Ենթադրվում է
թե Բաշորա, Աղովա և Հենդեք գյուղերու
իրար հետ ազգակցական կապ չունեցու
ընտանիքներից է բաղկացած, հետևա-
բար՝ իհշյալ գյուղերի բնակեցման գործ
ծննդացները ևս տարբեր ժամանակնե-

րում են եղել: Միայն Ուչքարդեշում և Քյուփրյուջուում են համշենցիները լազերի և ռդգեցիների հետ միասին բնակվում Ազգակցական հարաբերությունները շուրջ մեր կողմից կատարված ուսումնական սիրության շնորհիվ պարզ է դաշնում, որ Քեմալփաշայում ապրող համշենցիները խոպայից են այդ կողմեր գնացել: Այս սինթը՝ համշենցիները նախապես խոպայից գոյութերում բնակվություն հաստատելու դրոշ ժամանակ անց են սկսել Քեմալփաշայում ապրել: Հասկացվում է, որ այդ բնակչությունը մեկնարկել է գյուղատնտեսության և անասնապահության տեսանկյունից ավելի ծերսուու եղող Քեմալփաշայի հողատարածքներում գյուղատնտեսությամբ կամ էլ հողի վարձակալությամբ գրադիվող համշենցիների՝ հետագայում այդ տարածքները տերերից գնելու միջոցով: Քեմալփաշայի գյուղերում ապրող տղիների մի մասը խոպայում է, և այս հատվածի ներկայացուցիչներն ասում են թե իրենց «մայր օջախ» խոպայի գյուղեն են:

«Մոդեռն» փոխակերպում ուժացում

Սոցիալտնտեսական զարգացում
ներն ազդել են նաև համշենցիների մշակութային և քաղաքական կյանքի վրա խոպայի համշենցիները համշեներնու հաղորդակցվող միակ համշենական խումբն են: Այն փաստը, որ այստեղ համշենցիները կարողացել են պահպանել իրենց լեզուն, պայմանավորված ընդհանուր առնամբ փակ գյուղական կյանքով: Գյուղատնտեսությամբ անասնապահությամբ գոյատևող ներքությունը փակ գյուղական կյանքը հնարավորություն է ընծեռել, որպեսզի լեզուն փոխանցվի սերնդեսերուն, և պահպանվերությունը ավանդույթները: Այդ վիճակն սկսել փոխվել հանրապետության ժամանակակարգության կաշորանում: Հանրապետության հրաչանական հետո մեկտեղ կենտրոնացված կրթական համակարգի հիմնումը և զարգացումը պարտադիր են դարձել բոլորի բնույթի ուսուցումը: Մյուս կողմից՝ տնտեսագործության այլևս ուրանի հզարային արևտրին փարզողները արևտրի «լեռնացուն» սովորելու, հարգի մասնագիտություններով աշխատելու համար ստիպված են եղել իրենց մայրենի լեզվի պետքանակ պետության պաշտոնական լեզուն. առնվազն կարող ենք նպակացներ

որ դա, որպես «քնական» գործոն, ազդել
է ծովածան գործընթացի վրա:

Սիջին և բարօր տարիքայիս խսթերի պատկանող անձանց հետ մեր ունեցած խոսակցությունների ժամանակ բազմաթիվ համշենցիներ հայտնել են, թե իրենք դպրոցում են թուրքերեն սովորել: Պարզվել է, որ այդ վիճակը շարունակվել է մինչև 1980-ականները: Բացի այդ՝ քանի որ դպրոցներում թուրքերենից բացի այլ լեզվի կիրառումն արգելված է եղել, դպրոցների դեկավարներն ընտանիքներին հարկադրել են երեխանների հետ տան ներսում ևս թուրքերեն խոսել: Իրենց գավակներին լավ կրթություն և հարգի նաև ազգի հոգու պահպանը ապահովել ցանկացող ընտանիքներն էլ սկսել են տան մեջ նույնապես թուրքերեն խոսել: Չնայած դրան՝ համշեններենը ևս շարունակվել է կիրարվել, բայց թուրքերենով հաղորդակցվելու համար գործադրվող ճնշումների պատճառով համշեններենը թուլացել և աղքատացել է: Այն դեպքում, եթե նախկինում թուրք համշեններեն էին խոսում և հասկանում էին այդ լեզուն, ներկայում նոր սերնդին պատկանող բազում երեխաններ շատ քիչ են համշեններեն հասկանում և չեն կարողանում խոսել:

Չնայած նախկինում Խոպայի կենտրոնը գրեթե ոչ մի համշենցի չկար, 1970-ականներից սկսած, զուղարկութեալ բարեկարգին գուգահեր աճող արևորական գործունեությամբ պայմանավորված՝ այսօր այլև բնակչության գրեթե կեսը կազմում են համշենցիները։ Հասկանալի է դառնում նաև, որ համշենցիների՝ Խոպա գավառի կենտրոն «իջնելը» և բոլորովին յուրիհն չի ենել։ Խոպայի լազերի և համշենցիների միջև նոյմինկ այսօր նրանց հիշողություններում պահպանվող և առօրյա զարգացումներում որպես «լազ-համշենցի» խորականություն/ընդհարում» հայտնի անհամերաշխություններ են գրանցվել։ Այսպիսի «հուլեր», ինչպես, օրինակ, այն, որ գավառի կենտրոնում ապրող լազ աղաները համշենցիներին թույլ չեն տվել Խոպա մտնել, ծախելու նպատակով շուկա բերած նրանց ապրանքներն առգրավվել են այդ աղաների մարդկանց կողմից, բռնություն են կիրառել նրանց նկատմամբ, պահպանվում են համշենցիների հավաքական հիշողության մեջ։²³

Նախկինում այդեգրծությամբ, անասնապահությամբ և անտառային բարիքներով ապրող համշենցիները ժամանակի ընթացքում սկսել են գրադաւել առևտորով, նաև արիեսագործությամբ և բերնակինառությամբ: Ընտանիօններ՝ մեծանա-

լուն գործնարաց մասնաւուելը, երկար տարիներ հստերի ձմեռելու գործառույթն իրականացրած Բարումի և շրջակա բնակավայրի համշենցիների՝ 1940-ականներին աքսորվելը և սահմանային անցակետի խստիվ փակումը, Արդահանի, Սպեռի և Օլրուի ննան Վայրերի յայլաներում պահպանված ամսամնապահության պայմանների բարդացումը հանգեցրին նրան, որ համշենցիները նոյնպես իրենց երեսը կամաց-կամաց շրջեն դեպի քաղաքներ ու առևտուր: Տարիներ շարունակ Խոսայի կենտրոնական հացի փուռ ունեցող և փիդերի (հացի տեսակ-Ակունքի խմբ) գործ անող Հզզը Յազդըն հետևյալն է պատմում համշենցիների արիեստագործության և առևտուրի բնագավառներում գրանցած զարգացումների մասին. «1935 թ. սկսել եմ հացի փուռ աշխատեցնել: 6 հատ փուռ կար այն ժամանակ: Արիեստով միայն 5 համշենցիներ էին զբաղվում Խոսայում: Փրի տերեր էին նաև Զեյնունցումներից Մուհամմեդը, Յազդըներից՝ Երկու եղբայր, ինչպես նաև՝ Շուլըյու Աքբըյըքի պապը: Կար նաև Զենդիիրից՝ Թոփավ Զենձալի հայր Հարումնը, մեկ է՝ Սեհմեր Թոփալովուն: Վեցերորդը եւ եղա: Մնացած բոլոր փռատերերը լազեր էին: Քիբարօղլուն, Թոսունողլուն, Մուսքօղլուն, Կաջօղլուն... սրանք բոլորն էլ հստեր ունեին: Այդպես էր մինչև 1940-ական թվականներո».²⁴

Քանի որ Խոպան մինչև 1972 թ. բացված նախահանգստի գողծակումից

Легкий ветерок, всполошивший щель, приласкав все живое, всколыхнул весенние полевые цветы, поиграл на куполе церквушки и пронесся дальше. А в церкви и вокруг нее время, словно застыл, подчеркивало незыблемость дел Создателя. Разве может какая-то сила прервать жизнь, данную Сыше?

Пройдя большие испытания, армянский народ продолжает жизнь.

Нор Луйс. Село с таким названием, имеющим 135-летнюю историю, расположилось в ущелье на 8 км в сторону Солох аула на берегах реки Западный Дагомыс г. Сочи. Гонимые первым геноцидом XX века, армяне, желая сохранить свою самобытность и веру, стали массово покидать родные места, уходя пешком и переплывая на ветхих суденышках Черное море в направлении христианской России, нуждавшейся в тот период в искусственных землемельцах и мастеровых людях. Указом царя от 1862 года, утвердившего Положение особого комитета, были определены льготные условия переселения христиан из Турции. Так, на российском Причерноморье появились первые компактные поселения армян. Табаководство, выращивание бахчевых культур, садоводство, животноводство — вот лишь тот небольшой перечень видов деятельности, которые позволили вновь расцвести когда-то благодатным, но опустошенным в результате кровопролитных войн краям.

Одним из компактных мест поселения армян на территории Сочи стал район от Дагомыса до Вардане. По данным русского исследователя С.А. Артюхова («Очерки истории армянской диаспоры Сочи», 1999 г., стр.1) «армянскими переселенцами были основаны и заселены поселки Вардане, Лоо, Хобза; уже к 1891 году в них имелось 136 дворов, в которых проживали 717 жителей, а в схожем по своей истории пос. Уч-Дере в тот же период было 40 дворов — 294 жителей.

Еще пару-тройку десятилетий назад здесь функционировала армянская школа, ставились спектакли по известным национальным мотивам. Однако ввиду различных обстоятельств, общественная жизнь пошла на спад и возникла угроза потери

Памятник жертвам Геноцида

Спасибо тебе, Нор Луйс!

У памятника погибшим воинам в Великой отечественной войне.
В центре - старейший житель села, ветеран войны Арташес Овагимович Аракелян.

Памятник М. Маштоцу

Армянская часовня

культурных связей поколений. Видимо, правильно говорят, что народные традиции у армян проникли в гены настолько глубоко, что становится невозможным оборвать связь поколений, несмотря на постигаемые народ трудности. Селяне сумели сохранить свою самобытность благодаря присущим армянскому народу таким качествам, как любовь к близким, трудолюбие, тяга к знаниям. Именно последнее и большой интерес к истории

своего народа привели жителей Нор Луйса к идеи возрождения армянских культурных и исторических традиций.

Так, любовь к своему народу подвигла Языджана Рубена Гарниковича выступить с инициативой установки в селе памятника создателю армянского алфавита Месропу Маштоцу. По инициативе Айаза Григорьевича Оганяна и его верного соратника Артавазда Аршаковича Авдяни в 2012 году было создано армянское лите-

ратурное объединение «Нор Луйс», собравшее в свои ряды лучших представителей армянской интеллигенции российского Причерноморья. Творческие вечера армянских литераторов по праву являются гордостью российских соотечественников.

Незыблемая память о своих предках, а также большое желание передать ее своим потомкам подвергла сельчан к созданию музея, посвященного трагическим дням армянского народа в дни кровавого Геноцида в Турции. Скрупульно собранный материал повествует и о тяжелых трудовых буднях армян на новых местах проживания. Значительное место в музее уделено и сельчанам, отдавшим жизни за свою новую Родину в годы Великой Отечественной войны.

Благие дела, пусть даже созданные по крупицам, не могут быть достоянием лишь маленькой территории. Село Нор Луйс и его жители известны и далеко за своими пределами. В 2012 году в Сочи с концертом находился известный ансамбль «Вова» (Стамбул). Сразу после представления музыканты ансамбля ознакомились с жизнью и бытом проживающих в регионе армян. Они искренне радовались достижениям своих земляков, чьи заслуги неоднократно отмечала Россия большими наградами. Но неизгладимое впечатление на наших соотечественников оставило посещение музея в Нор Луйсе. Трудно сказать, кто больше был поражен — музыканты «Вова», для которых факт и масштабы бедствий нашего народа в конце XIX — начале XX веков оказались откровением, или местные армяне, не ожидающие, что турецкая пропагандистская машина сумеет заставить соотечественников забыть и не упоминать те страшные злодеяния, которые выпали на нашу общую долю. Вопросы, последовавшие за затянувшимся молчанием, не умолкали. Гости со слезами на глазах расспрашивали о масштабах трагедии, о которой официальные власти их страны под страхом смерти заставляли молчать всех очевидцев. Хозяева рассказывали о событиях столетней давности и удивлялись, что гости лишены самых элементарных знаний о большой трагедии, разметавшей нас по миру. Люди плакали, когда селяне и гости стали петь древнюю армянскую песню на амшенском диалекте. Вечер завершили кыманча, циранапох (3-х тысячелетнее название армянского дудука), амшенские старинные песни и, конечно же, амшенский круговой танец.

Очень жаль, что музыкантам «Вова» не удалось побывать в Нор Луйсе 24 апреля, когда, согласно сложившейся 10-летней традиции, тысячи человек со всего города традиционно собираются у памятника Месропу Маштоцу и молятся в построенной сельчанами армянской часовне по душам убиенных. Инициативы селян сплачивают сочинское армянство и в другие, в том числе и общероссийские праздники.

Невозможно переоценить вклад селян в развитие культуры и исторической памяти армянского народа.

Спасибо тебе, Нор Луйс! Живи с миром!

Сароян Г. А.

Եկած գաղքականներին,- ասում է Շիրինը:- մերոնց հիմնած կարգ ու կանոնը փուլ եկավ, ու մեր բոլոր ունեցվածքը խեցին նեզանից ու վերմակ անզամ չունենք»:

Այդ ժամանակ մի թուրք պաշտոնյայի հետ ամուսնացած Մարգիստ անունով նրանց մի հարևանը իրենց գոմում տեղ է տալիս, որտեղ Եղիան իր ընտանիքի հետ 3-4 տարի ապրում է: Նրանք դարձյալ հողագործությամբ են զբաղվել այդ ընթացքում հողի վարձի փոխարեն բերքով հաստուցելով: «Սակայն իրենց համար ամենադժվար տանելի երևույթն այն էր, որ իրենց պատկանող հողի վրա էին աշխատում, որն այժմ արդեն իրենցը չեղ»,- նշում է Շիրինը:

1924թ. հետո մինչև 1943թ. նրանք շարունակել են այդպես ապրել ու հողագործությամբ զբաղվել, երբ 1943թ. խոսակցություն է տարածվում այն մասին, որ եթե հայերը մահմեդականություն ընդունեն, ապա նրանց համար դրական փոփոխություններ կլինեն:

«Արդեն բավականին փորձանքների ենթարկված մեր ընտանիքը չկարողացավ դիմանալ, ու իմ ընտանիքը կրոնափոխ եղավ, որպեսզի իր հողերը հետ վերցնի, բայց դա ապարդյուն եղավ, ասում է Շիրինը:- իսկ փոխարենը մենք դարձանք մահմեդականներ»:

Շիրինը նշում է, որ հիմա ինքը գինվորական թոշակառու է ու բազմաթիվ արտոնություններ ունի: «Բայց եթե դառնամ քրիստոնյա, դրանցից կզուվեն,- ասում է նա,- սակայն ես իմ ապրուստով քրիստոնյա եմ»:

1943թ-ից հետո էլ նրանք դարձյալ մեծ դժվարություններ են ունեցել: «Մեզ զավուր էին ասում և վիրավորում էին, սակայն, այդուհանդեռ, Հայրապետ անունի հանդեպ հարգանք կար, որի պատճառով մեր հանդեպ որոշակի վերաբերնունք է եղել»,- ասում է Շիրինը:

Նրա խոսքով հայերի, և, մասնավորապես, Քարթավ դարձած Հայրապետների համար ամենակարևոր ու դժվար խնդիրը ամուսնության հարցն էր:

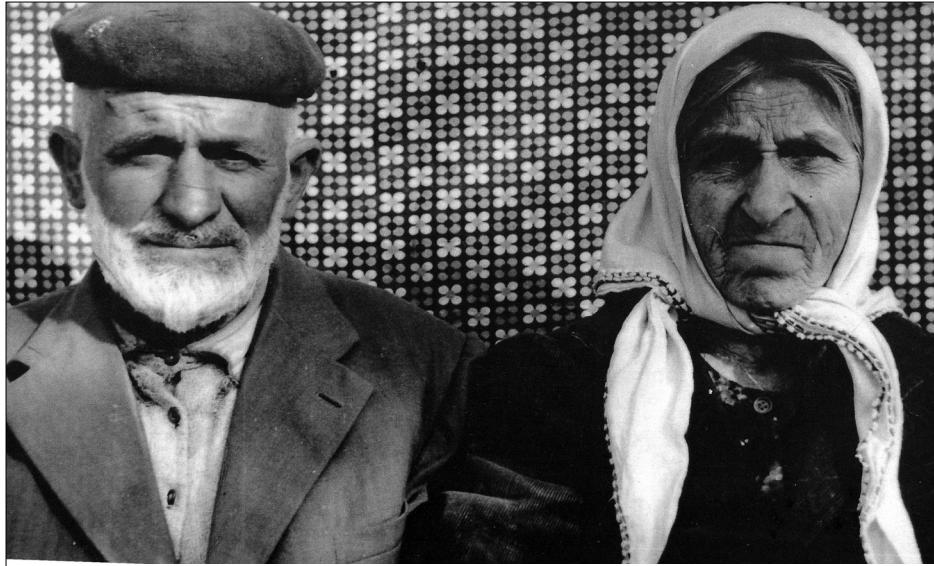
«Մեր ընտանիքներում խառնամուսնություններ չեն եղել ու մենք միշտ մեր նմանների (նկատի ունի հայ արմատներով) ենք փնտրել,- նշում է Շիրինը,- երբ 1972թ. տղաս ծնվեց, ես միշտ այդ մասին մտածում էի: Նա համալսարանում էր սովորում ու թուրք ընկերություններ ուներ ու միշտ մտածում էի, որ մի թուրքի հետ կամուսնանա»:

Շիրինի ավագ որդին ամուսնացել է հայի հետ՝ Ավստրալիայում, որտեղ նա գնացել է հոր հորդորներով և թուրք միջավայրից կտրվելու նպատակով: Նա այժմ Ավստրալիայի քաղաքացի է, ու Շիրինն արդեն թուներ ունի:

Քարթավ եղայրները մինչև այժմ հող են գնում իրենց հարազատ եգբիդարում և այնտեղ են թողել իրենց կրտսեր եղբորը: «Մենք արդեն 40-50 տարի են, որ հետ ենք գնում մեր նախնիների հողերը,- ասում է Շիրինը,- դա մեր պատերի ժառանգությունն է, որ մենք մեզ նորից հետ ենք վերադարձնում»:

Շիրինը դեմքի մտահոգ արտահայտությամբ նշում է, որ ցայսօր իր համար առեղջված է ու չի կարողացել գտնել հարցի պատասխանը, թե ինչու են իր ծնողներն ու պապերը այդքան կապված եգբիդարի հետ:

«Մենք բավականին թվով ազգականներ ունենք Ստամբուլում, սակայն մերոնք մնացել էին եգբիդարում,- ասում է նա,- ու թեպետ ինձ համար նշանակություն չունի այդ ամենը, բայց իմ նախնիների կտրակը պատճեն պապ եղել է. գոյուին տեր կանգնեց, հողին տեր կանգնեց, ծառին տեր կանգնեց, ու մենք այդպես ենք

Եղիան և Սիրամոյզ

Շերեֆ Քարթավ. «Ուզում եմ Երևանի մարդաշատ վայրերից մեկում գորալ, որ ես հայ եմ»

Շիրին Քարթավ. «Արդեն բավականին փորձանքների ենթարկված մեր ընտանիքը չկարողացավ դիմանալ, ու իմ ընտանիքը կրոնափոխ եղավ, որպեսզի իր հողերը հետ վերցնի, բայց դա ապարդյուն եղավ, իսկ փոխարենը մենք դարձանք մահմեդականներ»:

Քարթավ Եղայրները մեծ նվիրումով էին պատմում իրենց տոհմի պատմությունը, ասելով. «Սա մեզ գոհացում տվող բան է, ու այս պատմությունը պատմելը մեր հոգու կորովը հագեցնող երևույթ է, զնոգծում է Շերեֆը,- թող իմացվի, որ Հայրապետները եղել են ու կան»:

անում»:

Քարթավ եղայրներից փոքրը, որ բարձրագույն կրթություն չի ստացել, այժմ ապրում է եգբիդարում: «Այդ գյուղի հետ ունեցած մեր կապվածության պատճառը նրան թողեցինք այնտեղ, որպեսզի հողին տեր կանգնի,- ասում է Շիրինը,- թողեցինք այնտեղ, որ հողագործությամբ զբաղվի, բայց ամբողջ հարցն այն է, որ հիմա նեզանից հարուստ է (երկու եղայրները ժամանելու մասին են)»:

Շիրինը ասում է, որ իր համար հողը ոչ նշանակություն չունի. նշանակություն ունի հոր կտրակը:

«1970-ականներին շատ մեծ տարածք ունեինք, որ Գերմանիայից եկած մի թուրք ուզում էր գնել,- բացատրում է նա,- եթե այն ժամանակ այդ հողը վաճառենք, Ստամբուլում մեծ արժեք ունեցող մեկ այլ պիտի առնենք կամ էր վաճառենք»:

«Մեր ընտանիքը շատ հավատացյալ էր, իսկ լուսավորչական հայերի համար հողը սրբազն է»,- ավելացնում է Շերեֆը:

Շիրինը մինչև 8-րդ դասարան սովորել է եգբիդարի դպրոցում, այնուհետև ուսումը շարունակելու համար գնացել է Ստամբուլ, որը ավարտել է 1967թ.: Բանակում նա տեխնիկի պարտականություններ է կատարել և հետագայում այդ մասնագիտության մեջ հմտանալով դառձել է գինվորական ծառայող: 1994թ.-ից նա թոշակառու է:

Շերեֆը նոյնանքը Ստամբուլ է եկել սովորելու: Նա ասում է, որ իր կինը, թեպետ արմատներով հայ է, սակայն իրեն ավելի շատ թուրք է զգում: Սակայն Շիրինը լրագրողի այդ հարցին մինչև Շերեֆի պատասխանը, անմիջապես վրա բերեց, որ նա հայ է, թեպետ Շերեֆը հակառակ էր ասում:

Շերեֆն ու Շիրինը Եղիայի՝ Սեփեր անունով միակ տղա զավակի որդիներն են. Եղիան ունեցել է հինգ աղջկէ և մեկ որդի: Իսկ Սեփերն ունեցել է 5 ժառանգ, որից երեքը որդիներ են. Շիրինը ամենամեծն է, իսկ Շերեֆը՝ ամենափոքը: Շիրինը ունի երկու դուստր և մեկ որդի, իսկ Շերեֆը՝ երկու որդի:

Եղիայի գերդաստանի բոլոր անդամները՝ մոտ 85 անդամներով, բնակվում են Ստամբուլում: Շերեֆի խոսքով՝ բոլորը իրար հետ ամուր կապ ունեն, իսկ նրանց մոտ 90 տոկոսը կիսում է իրենց հայացքները:

Շերեֆի պատմաստանի բոլոր անդամները՝ մոտ 85 անդամներով, բնակվում են Ստամբուլում: Շերեֆի խոսքով՝ բոլորը իրար հետ ամուր կապ ունեն, իսկ նրանց մոտ 90 տոկոսը կիսում է իրենց հայացքները:

Շերեֆի պատմաստանի բոլոր անդամների ուսանող է, ու նա վաղուց արդեն տղային ուսանողություն է ընտրություն գտնում է Շերեֆի պատմաստանի մեջ:

«Եղիայի գերդաստանի բոլոր անդամները՝ մոտ 85 անդամներով, բնակվում են Ստամբուլում: Շերեֆի խոսքով՝ բոլորը իրար հետ ամուր կապ ունեն, իսկ նրանց մոտ 90 տոկոսը կիսում է իրենց հայացքները:

«Եղիայի գերդաստանի բոլոր անդամները՝ մոտ 85 անդամներով, բնակվում են Ստամբուլում: Շերեֆի խոսքով՝ բոլորը իրար հետ ամուր կապ ունեն, իսկ նրանց մոտ 90 տոկոսը կիսում է իրենց հայացքները:

Քարթավ Եղայրները մեծ նվիրում էին պատմում իրենց տոհմի պատմությունը, ասելով. «Սա մեզ գոհացում տվող բան է, ու այս պատմությունը պատմելը մեր հոգու կորովը հագեցնող երևույթ է, զնոգծում է Շերեֆը,- թող իմացվի, որ Հայրապետները եղել են ու կան»:

**Աննա Սուրայյան
religions.am**

Սերգեյ Վարդանյան
 <<ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության
 ինստիտուտի գիտաշխատող>>

Թուրքիայում արված բանահյուսական նոր գործումներ

ՈՒՄ ԶԵԼՈՒՆ ԵՐ

Ավալէ քյաղի մէ արչէ դունէ մեղած ա անա, մարդն ու գէնիգէտ բարձած ին, արչէ գէնօցէ մօղանան մարդուն արած ունի յուվանիուս դաած ունի: Հարգան վի ելած ա գէնիգէտ, մարդէ մօցէ քօնսան գու: Մեզ օր մէ, երգու օր, յիշը օր. մարդէ քօն աշխիւս: Հանա գէնիգէտ ախայուտ աստած ունի: «Մարդէ ու՞ է, կորավ, երեք օր է չկա»:

Հեղեկ քյաղացիք վի ելած ին, մօնքուշ քենաած ին: Քենաած ին ցախութիւնիէ, արջուն (արջուն) յուվան եզած ին անա, մարդուն բացախտիւնիէ՝ թուրք, քելօիս մէց գէլիի: Հանա գէնօցէ ախապար դէսած ունի, ինչոք թրած ին մարդուն թուրնիուս քաշած ին արջուն ծագան: Մարդուն քելօիս քօնսան գու, մարդիք յարց հարցուցած ունի: «Քես քելօիս վորդամ ա»: Մեգ գասա. «Բայց արջուն ծագին մէցն ա»: Ախապար աստած ունի թա:

- Եմմէնու սոյէ քուօչես հարցենիք թա, քելօիս գա՞ն թա:

Քենաած ին, գէնօցէ հարցուցած ունի:

- Մարդուն քելօիս գա՞ն:

- Հիգուն բարգէտ մօցէ մէց քելիս մէ գար, ամա քիդիմ քի, ուս քելօիսն էր:

**Ասացող՝ Սավաս
 Քարասումանօյլու,
 ծնվ. է 1970թ. Խոփայի գավառի
 Քեմալիաշայի գյուղախմբ
 Ուժարդեք գյուղու:**

ՈՒՄ ԳԼՈՒԽՆ ԵՐ (Ժարգմանություն)

Հնում մի գյուղում արջը, որ տուն է մտել, մարդն ու կինը այրուկած են,

արջը կնոջ մոտից մարդուն արել է, քոյն է տարել: Արավուտյան կինը վեր է կացել, մարդը մոտը չէր: Մեկ օր, երկու օր, երեք օր. մարդը չկա աշխարհում: Կինը եղբորը ասել է. «Մարդս ու՞ է, կորավ, երեք օր է չկա»:

Հետո գյուղացիները վեր են կացել, գնացել են փնտրելու: Գնացել են անտառները, որ արջի բույնն են եկել, մարդու ոտքերը՝ դրսում, գյուղի մեջն է լինում: Որ կնոջ եղբայրը տեսել է, շտապ վագել են, մարդուն դուրս են քաշել արջի անցքից: Որ մարդու գյուղին չեն գտել, մարդիկ իրար հարցրել են. «Տեսնես գյուղը որտե՞ղ է»: Եղբայրը ասել է.

- Ամենից լավը՝ քրոջս հարցնենք, թե գյուղին կա՞մ:

Գնացել են, կնոջը հարցրել են.

- Մարդու գյուղին կա՞մ:

Կինը է ասել է.

- Երեկոյան պահեկիս մոտս մի գյուղի կար, բայց չգիտեմ, թե ում գյուղին էր:

ՅՈՐՁԵ

Արդէեցի մարթ մէ հօրթ մէ արած ունի: Յօրթուն շաղ հազ գէնս: Հեղեկ մարդուն դունսիուս նոր հարս մէ եզած ա: Հարս չքիդա բարբուն հօրթ ունսուշտ: Հիգանա դուն արտէթին քուի մէ գօնսա գու, խէնօրինին գէցված ունին, մէյվանիյէ գիած ունին, քուիին մէշնիկա գէտէինիյէ թիած ունին, հարգան գօնուն ուն գուտար դիյէ:

Հարգան աղած ա, հօրթ թուրք եզած ա, քուիին մէշնիկա քելօիս խօրած ունի անա, քելօիս քուիին մէց գօնսա ա: Բարավէ քելօիսիկա գօնչած ունի:

- Յօրթ մերնոր ա, ժեմսա, հարս:

Հարս եզած անա, հօրթուն քելօիս մէց քուիին մէչն ա: Հեմ հօրթ է մտել:

հեմ քուի շաղ դիմարթի ա հալիվորին ամա: Յեղեկ բարավն ու հարս դուշինմիշ աղած ին. «Յօրթն թա մորթիք, քուի թա գորիք»:

Ա, հեղեկ հարս աստած ունի թա:

- Մօմի, քուի գորիք, հօրթ սաղ մէնս: Բարուն գասիք քուի գայիկ աղամ:

Մօմ:

- Թամամ, աստած ունի:

Քուի գորիք ունին: Յեղեկ քուի նատ դարթ հօրթուն քելիսուն մէնաած ա: Բարավէ ալի գօնչած ունի:

- Հարս, աս ասպան աղավ օչ, քուի հօրթին քելիս մէնաց, ի՞նչ ենու ուր:

Բարավէ դուշունմիշ էլլէ հարս աստած ունի թա:

- Յօրթես մորթիք, քուի գայիկ էնիք:

Յեղեկ մօմ:

- Թամամ, աստած ունի:

Հարս հօրթ մորթած ունի: Յեղեկ բահարցած ին անա, մօմուն խերթ քելօիս եզած ա:

- Եյ գիդի հարս, մէց շաշ ի՞ք թաքիում:

Հարս աստած ունի թա:

- Յօրթան ալ աղաք, քուիկան ալ աղաք, հալիվոր մէզի դէվոզ ա, հիմի ի՞նչ էնիք:

**Ասացող՝ Սավաս
 Քարասումանօյլու,
 ծնվ. է 1970թ. Խոփայի գավառի
 Քեմալիաշայի գյուղախմբ
 Ուժարդեք գյուղու:**

ՅՈՐՁԸ (Ժարգմանություն)

Մի արդալացի մարդ մի հօրթ է առած լինում: Յօրթին շատ է սիրում: Հետո մարդուն տուն նոր հարս է եկել: Հարս չգիտի պապի՝ հօրթ է:

Ուսենալը: Երեկոյան տան առջև մի կարաս է լինում, ինձնորները կճպել են, միրզը կերել են, կճպաները գցել են կարասի մէջ, որ աշավոտյան կովերին տան:

Աշավոտը բացվել է, հորթը բակ է եկել, կարասի մէջ որ գուլիսը խորթել է, գուլիսը կարասի մէջ է մասցել: Պառավը, ծայնը գուլիսը գցած, գորացել է:

- Յօրթը սատկելու է, հասիր, հարս:

Հարսը որ եկել է, հորթը գուլիսը կարասի մէջ է եղել: Համ հորթը, համ կարասը հալիվորի համար շատ թանկ են: «Յօրթը մորթն թանը կարասը կոտրելու է կարասը աստել է:

- Տատիկ, կարասը կոտրելու է, հորթը ողջ մաս: Պառին կասենք, թե կարասը կորավ:

Տատր.

- Եղավ, ասել է:

Կարասը կոտրել են: Հետո հորթը գուլիսը կարասի նեղ տեղում է մասցել: Պառավը էի գորացել է:

- Հարս, այսպես չեղավ, կարասը հորթի վիզը մասաց, ի՞նչ ենք անելու:

Պառավի մտածելու ընթացքում հարսը ասել է:

- Յօրթը մորթն թա, կարասը կորցնենք:

Հետո տաքը.

- Եղավ, ասել է:

Հարսը հորթը մորթել է: Հետո, որ հանգստացել են, տատի խելքը գուլիսն է եկել: - Եյ գիդի՝ հարս, երկի մենք շատ շաշ ենք - ասել է:

Հարս ասել է.

- Յօրթը է կորցնեցինը, կարասն է կորցնեցինը, հալիվոր մէզ ծեծելու է, հիմա ի՞նչ անելու:

1. Եյ գիդ-ախտոսնի արտահայտություն է, ափսոս, ավադ: Բարաց թարգմանում է եյ աշխարի, եյ դու աշխարի:

(Հարունակություն՝ 8-րդ էջում)

Արամ Աթեշյան. «Իմ մեծ մայրս հայ է ըսելը ես հայ ըլլալ չեմ ընդունիր»

Ինչո՞ւ է ներկայումս քրդերի համար այդքան շահավետ հայ ներկայանալը

Թե որքան կրոնափոխ հայ ընտանիքներ կան թուրքիայում, հնարավոր չէ պարզել, քանի որ տարբեր արյուրներ տարբեր թվեր են շրջանառություն: Մեր տվյալներով, թուրքիայի ներքին գործերի նախարարության կողմից 1931 թվականին կազմված հասուկ գրանցանատյաններում 1950 թվականին իրականացված ճշտուների արյունքում հետևյալ թվերն են (հարաբերական, որովհետև, ըստ ականատեսների իշխողությունների), մինչանց դեմ անբարյացական տրամադրված քրդական աշխորեների թվությունը թվական՝ 9200 ընտանիք, (Mamekiye.de, 2005):

Սակայն մի կողմ թողնենք թվական տվյալները և խոսենք մի նոր երևույթի մասին: Թուրքիայի հարավ-արևելքում քրդերի մոտ մոդա է դարձել իշխանացած հայ ընտանիքի սերունդ ներքինացած թվականը: Թվական է բանավոր, առանց որևէ հիմնավորման:

Անգամ փորձում են հայ եկեղեցուց փաստաթուղթ ստանալ, որ իրենք հայ են, սակայն չեն ցանկանում նորից քրիստոնեություն ընդունել:

Ինչո՞ւ է ներկայումս քրդերի համար այդքան շահա

(Սկիզբ՝ 7-րդ էջում)

Թուրքիայում արված բանահյուսական նոր գրառումներ

Բանասաց Սիրել Գեղիք

Չաղու

Չաղու՝ ա թա, քիչիկ: Յես դեսած ունիս: Ինչքը՞ս դեսած ունիս: Ին դունես դեսա՞ր, ան քար, արշնէ մարադին գինա գուքի: Յես բարգած է, իին թուրք՝ մարադին թուրք, փացվեցակ խապան, յիշք ախշիգ, խապան գարված էյտը, երանդ ախշիգ եգին, ծիծաղի գուն խապան: Ծաղ ծիծաղի գուն: Յանի նեշէլի: Յես իմ մօր զարթեցնել քարոցի, խապան «Ան» ասել քարոցի, լիզու զարթեցի: Խօսի քարոցի: Ամա անտ քալու խան դանես վասն սանի գումի բես ինչի մէ վարթեցավ: Անի հեղեկ ծիծաղեցան, ծիծաղեցան, աման թուրք խճիկեցավ, քենացին:

Ասացող՝ Մեհմեդ Գյուղիհան, ծնվ. է 1971թ. Եջիւլյ (Մանասթըր) գյուղում: Գրառել եմ 2013թ. այդ գյուղում:

Չաղու (Թարգմանություն)

Չաղու՝ եր, զգիտեմ: Ես տեսել եմ: Ինչքը՞ս եմ տեսել: Իմ տունը տեսամր, այն ձկար, առաջ մարագում ենք ապրում: Պառկած էի, իին դուռք՝ մարագի դուռք, բացվեց, երեք աղջիկ, այսպես երեսները կապված, գեղեցիկ աղջիկ եկան, այսպես ծիծաղում են: Ծառ են ծիծաղում: Ծառ ուրախ: Ես իմ մորը արթևացնել չկարողացա, այսպես «Մայր» ասել չկարողացա, լեզուս կապեցին: Խոսել չկարողացա: Բայց նրանց գալու ժամանակ այս տան վկա կարծու ավագի նման մի բան թափեց: Դրանից հետո ծիծաղեցին, ծիծաղեցին, այսպես դուռ դի փակեց, գնացին:

*Իսկամ համշեցիների գրուցերում հստակ տարանշատում ձկա «չաղու» և «փերի» հասկացությունների միջև:

Խիկիլիգ

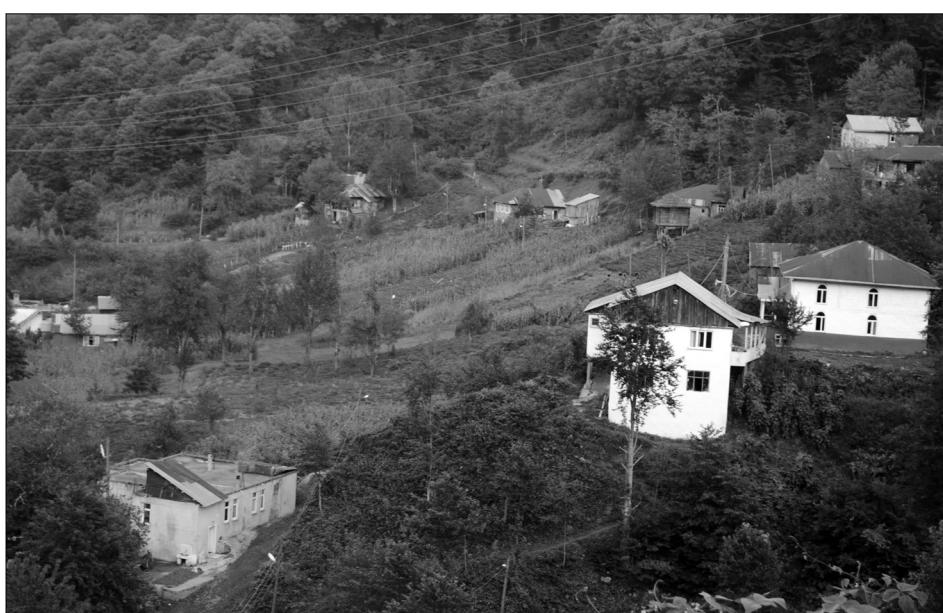
Դունես բարգած է, հօդային թուրք փացվեցավ, ումեց սուրարէ դեսա

Զայսից՝ Ազահ Օքրայ Գեղիքը, նրա հորեղբոր աղջիկը՝ Ֆունդան և Օքրայի կինը՝ բանասաց Սիրելը (Բորքայի գավառ, գ. Չայլը):

**Բորքայի գավառի Եշիլքոյ գյուղում.
աջից՝ բանասաց Մեհմեդ Գյուղիհանն է:**

Տեսարան Եշիլքոյ (Մանասթըր) գյուղից:

օչ, դուվային վասն շուրջ դեսա, Էլթամէ իմ օքընուս հեղէ թէմրէցա, թէլօխասիվ թէմրէցա, ժարժի շի գայիմ, անդի հեղէվ նաֆան առնու շի գայիմ, թօլօքի գում, ցէնես հանտ շի գայիմ, ինչիք քօ, յանի, փաղէնցա, ժարժի շի գայիմ:

- Խիկիլիգ վասն նեստած ա:

- Վասաս նեստած ինչիք քօ, փաղէնցա, ժարժի շի գայիմ:

- Ծափքան գակմիշ էնեիի:

- Ծափքա-մափքա դեսնու չիմ, սարէ թէմրէցա դադէս: Զարքէցա, ցէն գուլամ, ցէն գուլամ, ցէնես հանտ շի գայիմ: Բիրոյն բիր ինչիմէ աղավ, զարքէցա:

- Մէֆքա, զարքած իմ, թիրէ, Էլթամէ զարքէցա: Էնքամէ նիյմզ էր թա, քիչիմ: Քարաբասան գասիք, Խիկիլիգ գասիք, շափքա ունիք քոնի:

Ասացող՝ Սիրել Գեղիք (օրիորդական ազգանունը՝ Թիկիլեզ), ծնվ. է 1983թ. Խոփայի գավառի Քեմալիացայի գյուղական թագավորական գյուղում: Գրառել եմ 2013թ. Բորքայի գավառի Չայլը (Բեյլիկան) գյուղում:

Խիկիլիգ¹ (Թարգմանություն)

Տանը պարկած էի, սեխակի դուռ բացվեց, ոչ ոքի դեմքը չտեսա, պատի վրա ստվերը տեսա, այդ ժամանակ իմ ուոքերից սկսած թմրէցի, մինչև գունիս թմրէցի, շարժվել էմ կարողանում, դրանից հետո շունչ քաշել էմ կարողանում, գորում եմ, ծայս հանել էմ կարողանում, ոյնույն չկա, փայտացա, շարժվել էմ կարողանում:

- Խիկիլիգը վրան նստել է:²

- Վրաս նստած ոչինչ չկա, փայտացա, շարժվել էմ կարողանում:

- Գիխարկը խեիր:

- Գիխարկ-միխարկ էմ տեսնում, միայն տեղումն թմրէցի: Արքնացա, ծայս եմ տախս, ծայս եմ տախս, ծայս հանել էմ կարողանում: Այսպէս միանգամից մի բան եղակ, արքնացա:

Ակզրում գիտեի՝ արքնացել եմ, այս ժամանակ արքնացա: Այս ժամանակ երամզ եր, զգիտեմ: Քարաբասան (միջավանշ) ենք ասում: Խիկիլիգ ենք ասում, գիխարկ ունի:

Ըստ իսլամ համշեցիների, Խիկիլիգը աներևույթ ոգի է, որը նստում է մարդկանց կրծքավանդակին, պառկում է մարդկանց վրա ու խեղդում: Եթե մարդիկ կարողանան իւել Խիկիլիգի գիխարկը, նա կանհետանա, իւկ եթ գիխարկը դնեն իրենց գիխին, ապա իրենք անսեսանելի կարանան: Յավատում են, որ ով Խիկիլիգի գիխարկը գիխից վեցցին, կիարստանա:

Ասացողը պատմում էր տանը՝ ընտանիք անդամների, ազգականների և հարկաների ներկայությամբ, որոնք պատմելու ընթացքում միջամտում էին:

Գիխարկը խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԵՋ ԿԱՐՐԱՎԱՐ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայենակցական-բարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03Ա054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք:

“ՀՅԱՆ ԱՄՇԵՆԱԿԱՆ” (ГОЛОС ԱՄՇԵՆՍԿИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации “АМШЕН” (г. Ереван),

Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН. Издается с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. “HAMSHEN” Compatriotic-charitable public organization (Yerevan).

“DZAYN HAMSHENAKAN”. Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org